

УДК 930(438).073 «Кубаля»:94(477) «17/18»

О. В. Пестрікова

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
Дніпро, Україна*

ОБРАЗ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ У ТВОРЧОСТІ ПОЛЬСЬКОГО ІСТОРИКА ЛЮДВІКА КУБАЛІ

Здійснено спробу подати й проаналізувати основні риси образу українського козака в науковому доробку львівського історика кінця XIX – початку XX ст. Л. Кубалі. Загалом розглянута історіографічна традиція дослідження козацької тематики на сторінках його праць. Визначено місце наукових праць Л. Кубалі в польській історіографії другої половини XIX – початку XX ст. у рамках вивчення історії Речі Посполитої XVII ст.

Ключові слова: Л. Кубаля, «Szkice Historyczne», польська історіографія, образ козака, Б. Хмельницький, І. Виговський.

О. В. Пестрикова

*Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара,
Днепр, Украина*

ОБРАЗ УКРАИНСКИХ КАЗАКОВ В ТВОРЧЕСТВЕ ПОЛЬСЬКОГО ИСТОРИКА ЛЮДВИКА КУБАЛИ

В статье предпринята попытка представить главные черты образа украинского казака в научном наследии львовского историка конца XIX – начала XX вв. Л. Кубали. В общих чертах представлена историографическая традиция исследования казацкой тематики на страницах его работ. Определено место исследований Л. Кубали в польской историографии второй половины XIX – начала XX вв. в рамках исследования истории Речи Посполитой XVII в.

Ключевые слова: Л. Кубаля, «Szkice Historyczne», польская историография, образ козака, Б. Хмельницкий, И. Выговский.

O. V. Pestrykova

Oles Honchar Dniprovsky National University, Dnipro, Ukraine

THE IMAGE OF UKRAINIAN COSSACKS IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF THE POLISH HISTORIAN LUDWIK KUBALA

This scientific paper is attempts to describing the main characteristics of the image of Ukrainian Cossacks in the scientific heritage of Lvov polish historian late XIX – early XX century L. Kubala. Generally, was presented historiographical tradition of Cossack problem study of in his works. It

was found that the image of the ordinary Cossack was largely taken from the XVII–XVIII centuries sources with its main features – anarchism and wildness. Cossack in L. Kubala’s works was opposed to the civilization. It is hardly possible to say that the historian was not acquainted with the specifics of the structure and organization of the Cossacks and the Cossack’s state. In the case of Cossack leaders, mostly represented by individual figures, we are dealing with more positive and far from stereotypical representations of the Cossacks. Characters in L. Kubala’s essays usually have a feelings, actions, aspirations and emotions, which, of course, should not have been in the historical study of the late XIX and early XX centuries. However, relying on the historian’s aspiration to present the history of the Polish–Lithuanian Commonwealth to a wide range of readers, can assume that it was above all important to create an impressive image that will be pursued in the memory of the reader.

Key words: L. Kubala, «Szkice Historyczne», polish historiography, image of Cossacks, B. Khmelnytsky, I. Vyhovsky.

Людвік Кубаля (1838–1918 рр.) – львівський історик польського походження другої половини XIX – початку XX ст., більшість досліджень якого стосується історії середини XVII ст., причому переважно подіям Хмельниччини та Потопу. Праці історика загалом здебільшого висвітлювали важливі питання політичної історії Речі Посполитої і у свій час користувалися досить широкою популярністю серед читачів, проте до сьогодні вони поки ще не дочекалися комплексного наукового аналізу.

На науковий спадок Л. Кубалі історики звертали увагу, досліджуючи переважно окремі питання історії Речі Посполитої. Так, у контексті вивчення військової історії козаччини його праці були частково проаналізовані А. Кубяком [21] та М. Францем [11]. Подробиці особливостей висвітлення Л. Кубалею обставин і наслідків Переяславської Ради 1654 р. знайшли своє місце в дослідженнях М. Нагельського [4], Ф. Сисина [23], Дж. Басараба [9] та ін. Характеристику польсько–українських відносин у баченні Л. Кубалі проаналізувала львівська дослідниця О. Руда [6]. Окрему увагу на зображення Л. Кубалею постатей козацьких ватажків звернули увагу Т. Срогош [22] та А. Ткачук [8]. Зокрема, Т. Срогош присвятив свою розвідку характеристиці основних козацьких особистостей у дослідженнях Л. Кубалі, в той час як А. Ткачук зупинилася на особі Б. Хмельницького.

Загалом праці Л. Кубалі посідають особливе місце в історіографії історії польсько-козацького конфлікту середини XVII ст. На момент виходу перших томів його «Szkiców Historycznych», тобто на початок 1880-х рр., козацька тематика ще не була широко дослідженим явищем. Як зазначив краківський дослідник Ю. Шуйський у вступі до власної праці «Historia Polski» (вийшла друком у середині

1860-х рр.), історія козаків XVI і XVII ст. тоді залишалась практично не дослідженою.

Першим твором, зосередженим на цій темі, став нарис польсько-го історика зі Львова К. Шайнохи, який опублікував його у часописі «Biblioteka Warszawska» під назвою «Dwa lata dziejów naszych», (йшлося про події 1646–1648 рр.). Більшість істориків XX ст. вважають автором своєрідного козацького міфу в польській історіографії якраз саме К. Шайноху. Наприклад, Ф. Равіта-Гавронський закидав цьому польському авторові занадто сентиментальне ставлення до козаків, а скажімо, А.Ф. Грабський назвав Б. Хмельницького у К. Шайнохи взагалі «інструментом божої кари» [13, s. 349]. Сам цей історик у власній праці відстоював важливість цивілізаційної місії польської культури на східних окраїнах Речі Посполитої [13, s. 350].

Після К. Шайнохи до вивчення історії XVII ст. звернувся й Л. Кубаля. Власне ще за життя історика усталилася думка про те, що він «взяв перо після К. Шайнохи» [14]. Сучасна познанська дослідниця В. Юлковська припустила, що поява такого твердження пов'язана не зі свідомим бажанням Л. Кубалі продовжувати справу К. Шайнохи, а з тим, що сучасники помітили у них спільність зацікавлень та схожість стилів історіописання, а саме використання ними досить своєрідного жанру історичного нарису як способу презентації власних досліджень [14, s. 241].

Слід наголосити, що історичний нарис, як жанр у науковій історіографії другої половини XIX ст., вважався вже своєрідним анахронізмом. Польський історик середини XX ст. К. Малечинський вважав, що Л. Кубаля обрав такий непопулярний жанр суто з практичних переконань, адже, можливо, будучи свідомим щодо неспроможності власних повноцінних архівних пошуків (зокрема можливості відвідування шведських архівів, у край необхідних для написання сюжетів Потопу), тримався за історичний нарис, який не вимагав від нього повноцінного і усестороннього висвітлення усіх історичних подій та змін, про які він писав [24, s. 83].

У наш час схожої думки також дотримується В. Юлковська. На її думку, історик убачав у цьому чудовий засіб для більш зрозумілого подання історичного минулого для читача [14, s. 74]. Проте, згідно з нею, Л. Кубаля, з одного боку, мав потурбуватися про легке читання тексту для непрофесійного читача, а з іншого, – триматися наукових принципів у своїх дослідженнях, що проявилось в наявності широкого апарату посилань та цитувань, особливо порівняно з дослідженнями К. Шайнохи [14, s. 87].

У пошуках компромісу між художніми засобами та новими стандартами позитивістської історичної науки історик підпорядковував джерельний матеріал власній візії описуваних подій, надаючи йому форм художнього нарису, що досить часто проявлялось у белетриза-

ції самого тексту. Серед найбільш вживаних ним засобів можна відзначити діалоги і промови історичних постатей, докладні описи географічних і кліматичних умов, особливо перед ключовими подіями (зокрема такими, як битви), дуже детальне подання перебігу подій, а також часте уведення до тексту легенд і усних переказів.

Попри всю белетризованість власних текстів, Л. Кубалю, як історик другої половини XIX ст., намагався не грішити проти свідчень джерел. Художні особливості його героїв – не вигадка, а наслідок відбору та стилізації джерела. Це можна чітко простежити на формуванні ним образу українського козака у власних нарисах.

Детально основні етапи формування образу козака у польських пам'ятках XVII ст. дослідив краківський історик П. Борек [10]. Він довів, що початком цього процесу став саме 1621 р., оскільки це було пов'язано з піднесеним і патетичним висвітленням польськими хроністами подій Хотинської битви, в якій істотну роль відіграли саме козаки під проводом П. Конашевича-Сагайдачного. Не було жодних сумнівів щодо позитивності козацького образу у польських пам'ятках цього періоду. Проте вже з другої половини 1620-х рр. у джерелах цей образ все більше змінюється на негативний. Особливо ця тенденція постулюється польськими авторами в середині XVII ст. Зокрема, саме тоді з'явився мотив козацької зради, а в переказах після 1648 р. хроністи взагалі представляли козака переважно як вбивцю, зрадника чи православного фанатика [10, s. 96–97; 12, s. 524].

У нарисах Л. Кубалю відсутні будь-які спроби пояснити походження запорозьких козаків. Мабуть, для дослідника початки й генеза козацтва були самоочевидними. Хоча ці питання знаходились поза хронологічними межами «Szkiców Historycznych», в одній із характеристик козаків історик писав, що «був то люд дикий, мішаної національності, «наливайкової віри», ворожий до будь-якої суспільної організації, без війни (...) жити не могли – нещастя і прокляття руського краю, який через них спокійно жити і розвиватися не міг» (тут і далі переклад з пол. мій – О. П.) [15, s. 3].

Слід наголосити, що днією з найбільш уживаних характеристик козака у нарисах Л. Кубалю став епітет «дикий». Наприклад, описуючи Тимоша Хмельницького, майбутнього нареченого Розанди Лупул, історик, окрім того, що зверхньо назвав його «Tymoszkciem», охарактеризував його як «молодого і дикого козака», який своїми діями спровокував «занепад її [Розанди Лупул] дому і тяжку війну для Речі Посполитої» [18, s. 136].

У п'ятому томі нарисів Л. Кубалю під назвою «Wojna Brandenburska» можемо прочитати таке: «... щодо козаків, сказали: ті люди, як дикий звір; треба їх спершу приласкати, а потім використати. Як зрозуміють, що на них тиснуть, то ні ваші, ні наші не будуть» [18, s. 43].

Цікаво, що козацьку віру Л. Кубалю охарактеризував як «наливайкову». Відомо, що сам термін походить з кінця XVI ст., коли його вперше вжив ініціатор церковної унії Іпатій Потій, назвавши своїх опонентів «наливайковою ордою». Йшлося, перш за все, про священника Дем'яна Наливайка, проте сам Іпатій Потій пов'язував православних скоріше з керівником козацького повстання Северином Наливайком. Як підкреслив С. Плохій, з часом такий легковажний термін як «наливайківці» почали вживати до усіх православних [5, с. 144]. Тому означення козацької віри як «наливайкової» у дослідженнях Л. Кубалі вказує скоріше на негативне трактування ним саме віри козаків.

Також слід підкреслити, що у працях Л. Кубалі присутнє досить негативне ставлення і до православних священників загалом. У першому томі «Szkiców Historycznych» у нарисі, присвяченому битві під Берестечком, описуючи козацький табір напередодні битви, автор зазначив, що православні священники (попи) – це «один з найбільших ворогів Речі Посполитої», бо вони намовляли руське населення до непокори [16, с. 261].

Ще однією невід'ємною складовою образу «віри козака», який історик запозичив у хроністів XVII ст., стали чарівниці та відьми: «Серед тлуму черні та козацького війська снувало, безліч попів, ченців – і відьом» [16, с. 260]. На думку сучасного польського історика П. Бо-река, для польських хроністів було характерно поєднувати в описах козаків та чарівниць. Такий зв'язок, як вважає дослідник, повинен був слугувати своєрідним інструментом демонстрації нераціональності та інфернальності козаків [10, с. 232].

Характерно, що, на відміну від зображення відомих постатей, таких як, наприклад, Б. Хмельницький чи І. Виговський, які в нарисах Л. Кубалі досить чітко й послідовно виступають захисниками православної віри, рядові козаки в нього мають виразно підкреслену безбожність. Яскраво це може продемонструвати, поданий дослідником у нарисі «Obłężenie Lwowa» фрагмент взяття в облогу козаками собору св. Юра, який, до речі, посідає одне з центральних місць у цій праці.

Опис цієї події дуже яскравий і детальний. Історик писав, що ховалися в соборі «самі тільки русини, вважаючи, що козаки будуть шанувати свою кров, владичу митру і святиню свого обряду» [16, с. 89]. Однак козаки, згідно з ним, не зважали на спільну віру і «напали прямо на цвинтар» [16, с. 89]. Описуючи цей момент, Л. Кубалю використав досить багато емоційних епітетів: «люд (...) утворив збиту купу тіл, серед якої козаки сокирами дорогу собі робили, а трупи на подвір'я витягували» [16, с. 89]. За його даними, жорстоко ставилися козаки не лише до посполитого люду, а й до священників: «...ігумен

кричав . . . , щоб схаменулися. Козаки за це налили . . . на голову окови-тої і підпалили свічками» [16, s. 89–90]. Козаки істориком представлені досить жорстокими і такими, які підуть на все заради наживи: «. . . відкривши гроби, рушили труни і згнилі тіла, рубали стіни, шукаючи захованих скарбів. . . » [16, s. 90].

Описана подія і образ козака-безбожника значною мірою був перенесений істориком із твору В. Зіморовича «Kozaczyzna» [25, s. 73–81]. Проте треба підкреслити, що дослідник навіть применшив ступінь козацької жорстокості, адже для творчості письменника, як зазначають дослідники, взагалі була характерна відкрита нетерпимість до інших релігій та народів, а особливо до козаків [3]. Уведення Л. Кубалею до наукового тексту фрагментів художнього твору як джерела з історії описуваних подій можна пов'язати з намаганням автора якомога яскравіше продемонструвати «нелюдськість» козаків, адже такий яскравий і барвистий текст швидше залишиться в пам'яті читача, ніж сухий науковий (що може вказувати на можливості історичного нарису як жанру переконання в розумінні цього польського вченого).

Як деструктивна сила козаки також постають у нарисі Л. Кубалі «Zaprzeczona kraina» [20]. Він присвячений подіям на Брацлавщині 1655 р., які призвели до спустошення краю. Автор неодноразово наголошував на значенні присутності польської культури на Брацлавщині: «Споглядаємо з гордістю, скільки зроблено на цій землі польською культурою, бо в часи кривавих змагань з Хмельницьким не споруджувалося прекрасних палаців, дворів, церков, костелів, промислів і дитячих ясел. Було зрештою на що подивитись» [20, s. 641]. Історик покладає провину за руйнування краю винятково на козаків і робить це фактично в поетичній формі: «Брацлавщина стала пустою (...) З тієї землі, з того раю, повного молока і меду, зникло колишнє яскраве життя. З-під весняних розтопів і багна в 1655 році виднілися згарища і непоховані тіла» [20, s. 649; 15, s. 206].

Відомий сучасний український історик Л. Зашкільняк пов'язав появу такого досить нетипового для Л. Кубалі нарису з соціально-політичними обставинами кінця XIX – початку XX ст. Він цілком аргументовано підкреслив, що навіть Л. Кубала, який намагався до початку XX ст. зберігати об'єктивність у власних дослідженнях, у 1907 р. опублікував статтю, де звинувачував Б. Хмельницького та козаків у зруйнуванні України [2, с. 108].

Досліджуючи образ козака у працях Л. Кубалі, також слід звернути увагу не тільки на наявне, але й відсутнє в його працях, тобто на те, що в літературознавстві називають «фігурою мовчання». Таке «мовчання» має не менш важливе значення для дослідження. Скажімо однозначно можна констатувати, що дослідник не охарактеризу-

вав жодним чином форм козацької організації, тобто адміністративно-військового устрою та їх окремої судової системи. Л. Кубалю, який використовував матеріали АЮЗР і був знайомий з дослідженнями В. Антоновича та О. Лазаревського, напевно добре знав про загальну структуру козацької держави, однак чомусь зовсім не звернув на них ніякої уваги у власних нарисах.

У Л. Кубалю козацтво представлено монолітною верствою, хоча загальновідомо, що вже з кінця XVI ст., поділене на реєстровців та низових, воно таким вже не було. У нарисах Л. Кубалю, який не міг про це не знати, такого виразного поділу бракує. Низові козаки з'являються як окрема соціальна група й його нарисах лише в описі конфлікту, який виник під час укладання Гадяцької унії 1658 р. [19].

Також у дослідженнях історика відсутній поділ козаків за соціальною ознакою. Не виокремлюються, з одного боку, генеральна і полкова старшина, а з іншого, – рядові козаки. Козацька старшина представлена ним тільки найбільш відомими постатями і не отримала загальної характеристики як окрема верства суспільства. Як слушно зауважив ченстоховський дослідник Т. Срогос, фактично козацтво було представлено Л. Кубалю загалом як суцільна маса без певних характеристик [22, s. 89].

Таке дещо спрощене зображення козацького світу польським істориком підкреслює в його трактуванні стереотипу козака, якому була чужа будь-яка соціальна чи політична організація. Хоча загальновідомо, що протягом описуваних автором років (1648–1660 рр.) насправді козацька держава вже мала сформований бюрократичний апарат, канцелярію і судову систему; у нарисах Л. Кубалю про це взагалі не йдеться.

На відміну від рядових козаків, яких історик бачить лише як чернь, сіру масу, козацька старшина ним представлена окремими переважно найбільш відомими постатями. Як слушно зауважив Т. Срогос, Л. Кубалю створив цілу галерею козацьких постатей у власних нарисах. У ній зокрема присутні Б. Хмельницький, Т. Хмельницький, І. Виговський, І. Богун, Д. Бурлай, Ф. Джеджалій та багато інших [22, s. 89–90]. Важливо, що описуючи їх, історик надавав їм більше позитивних рис, ніж негативних, на відміну від того, як це було у випадку зі звичайними рядовими козаками.

Взагалі слід підкреслити, що постаті козацьких гетьманів та ватажків для історика відігравали важливу роль у створенні історичного тексту, адже практично всі події, про які писав Л. Кубалю, обертаються навколо них. Зважаючи на те, що значна частина нарисів Л. Кубалю стосується подій Хмельниччини, історик цілком природно присвятив чимало уваги саме особі найбільш відомого козацького гетьмана. Він звернув увагу на такі важливі етапи його біографії, як походжен-

ня, освіта та розвиток його військової й політичної кар'єри. Л. Кубаля, зокрема, досить високо оцінив політичні здібності Б. Хмельницького. Особливо це помітно у порівнянні ним Б. Хмельницького з О. Кромвелем. Історик вважав, що гетьман був більш вправним політиком, адже будучи без соціальної еліти, війська та фінансів, Б. Хмельницький намагався будувати власну державу [15, s. 7–9]. Багато уваги історик також приділив висвітленню його приватного життя, аналізу прагнень та цілей політичної діяльності. Не дивлячись на те, що Б. Хмельницький зображений ним як досить вправний політик та військовий діяч, водночас йому притаманні й деякі негативні якості, наприклад пияцтво, про яке неодноразово згадується на сторінках його нарисів (див., напр.: [16, s. 207]).

Як доволі амбітного та вмілого дипломата зобразив Л. Кубаля також І. Виговського, «військового писаря, міністра та праву руку Хмельницького» [19, s. 213]. Т. Срогош влучно підкреслив, що дослідник називав його не Іваном, а саме Яном, оскільки той був польським шляхтичем [22, s. 91]. Порівняно із зображенням образу Б. Хмельницького, історик майже не звернув увагу на його приватне життя. Більш детально він зупинився на становленні його політичної кар'єри та приходу до гетьманської влади. Л. Кубаля охарактеризував його також як досить освічену людину, завдячуючи чому, на його думку, він і став довіреною людиною Б. Хмельницького.

Важливо, що однією з небагатьох позитивних характеристик козаків у нарисах Л. Кубалі було їхнє вміння добре воювати. Хоча такий талант ним найчастіше приписується лише окремим постатям. Серед них зокрема можуть бути згадані І. Богун, Т. Хмельницький, Д. Бурлай та інші [22, s. 91].

Отже, збірний пересічний образ українського козака у Л. Кубалі значною мірою перенесений ним з польських джерел XVII–XVIII ст. Принаймні, саме таким він постає для читача, разом з усіма його найбільш типовими рисами – анархічністю та дикістю. Козак ним всіляко протиставляється цивілізації та не шанує віри. Навряд чи можна сказати, що історик не був знайомий з особливостями структури та організації козацтва та козацької держави. Водночас, коли він веде мову про козацьку старшину через характеристики окремих історичних постатей, то тут маємо справу з більш позитивним і далеко не стереотипним образом козака. Історичним постатям у Л. Кубалі загалом притаманна досить відчутна реальність, почуття, дії, вдалі характеристики їх прагнень та емоцій, чого, звичайно ж, вже не мало б бути в класичному позитивістському історичному дослідженні кінця XIX – початку XX ст. Проте, спираючись на доволі відчутне прагнення історика представити історію Речі Посполитої для широкого кола читачів, можемо припустити, що для нього, перш за все, було важ-

ливо створити яскравий образ, який би закарбувався в пам'яті, при цьому іноді навіть не обов'язкового дотримуючись усіх історичних реалій і тим більше не демонструючи увесь наявний спектр хоча б доступних для нього джерел.

Бібліографічні посилання

1. **Білик Н.** Українсько-польські взаємини в інтерпретації польського історика Людвіка Кубалі / Н. Білик // Наук. зап. Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – 2016. – Вип. 2(2). – С. 12–19.
2. **Зашкільняк Л.** Історична наука в Галичині на початку ХХ ст. та українсько-польські взаємини / Л. Зашкільняк // Вісн. Львів. ун-ту. Серія історична. – 2013. – Вип. 49. – С. 93–113.
3. **Зіморочив Бартоломей.** Потрійний Львів. Leopolis Triplex / Бартоломей Зіморочив / пер. з латин. Н. Царьової; наук. комент. І. Мицька. – Л., 2002. – 224 с.
4. **Нагельський М.** Переяславська Рада 1654 р. в польській історіографії / М. Нагельський // Переяславська Рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – К., 2003. – С. 653–679.
5. **Плохій С.** Наливайкова віра. Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні / С. Плохій. – К., 2006. – 495 с.
6. **Руда О.** Людвік Кубаля як дослідник історії польсько-українських відносин XVII століття / О. Руда // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / pod red. J. Maternickiego, L. Zaszkiłniaka. – Rzeszów : Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2004. – Т. 2. – S. 209–217.
7. **Руда О.** Формування історіографічного образу українського козацтва в польській історичній думці / О. Руда // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість: зб. наук. праць / [відп. ред. М. Литвин]. – Вип. 3–4. – Л., 2010–2011. – С. 250–267.
8. **Ткачук А.** Постать Богдана Хмельницького в творчому доробку Людвіга Кубалі / А. Ткачук // Чорноморський вісник. – 2014. – №10. – С.137–141.
9. **Basarab J.** Pereiaslav 1654: A Historiographical study / John Basarab. – Edmonton, 1982. – 323 s.
10. **Borek P.** Ukraina w staropolskich diariuszach i pamiętnikach. Bohaterowie, fortece, tradycja / P. Borek. – Kraków, 2001; «Biblioteka Tradycji Literackich». – Nr VII. – 423 s.
11. **Franz M.** Ludwik Kubala jako historyk dziejów wojskowości kozaczyzny zaporoskiej / M. Franz // Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej. – Poznań. – Т. III. – S. 31–48.
12. **Głazewski J.** «Ukraina w staropolskich diariuszach i pamiętnikach: bohaterowie, fortece, tradycja», Piotr Borek, Kraków 2001: [recenzja] / J. Głazewski // Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej. – 2001. – Nr 7. – S. 525–531.
13. **Julkowska V.** Historia dla wyobraźni. Recepcja i interpretacja pisarstwa historycznego Karola Szajnochy / V. Julkowska. – Poznań, 2010. – 407 s.
14. **Julkowska V.** Polski esej historyczny w XIX i XX wieku. Część I. Szkice historyczne Szajnochy i Kubali – narodziny polskiego esaju historycznego / V. Julkowska // Klio Polska. Studia i materiały z dziejów historiografii polskiej XIX – XX wieku. – Warszawa, 2011. – Т. 5. – S. 63–94.

15. **Kubala L.** Szkice historyczne. Wojna Moskiewska 1654–1655 / L. Kubala. – Warszawa; Kraków, 1910. – 444 s.
16. **Kubala L.** Szkice historyczne / L. Kubala. – Lwów, 1880. – T. 2. – 323 s.
17. **Kubala L.** Szkice historyczne / L. Kubala. – Lwów, 1880. – T. 1. – 332 s.
18. **Kubala L.** Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego 1656–1657 / L. Kubala. – Lwów, 1917. – 439 s.
19. **Kubala L.** Wojny Duńskie i pokój oliwski 1657–1660 / L. Kubala. – Lwów, 1922. – 655 s.
20. **Kubala L.** Zaprzepaszczona kraina / L. Kubala // Kwartalnik Historyczny. – 1907. – R. XXI. – S. 612–653.
21. **Kubiak A.** Badania nad dziejami wojskowości w twórczości Ludwika Kubali / A. Kubiak // Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej. – Poznań, 1975. – T. 1. – S. 101–115.
22. **Srogosz T.** Postacie Kozaków w historiografii Ludwika Kubali / T. Srogosz // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К., 2012. – Вип. 21. – Ч. II. – С. 88–91.
23. **Sysyn F.** The Changing Image of the Hetman: On the 350th Anniversary of the Khmel'nyts'kyi Uprising / F. Sysyn // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge – 1998. – Bd. 46. – H. 4. – pp. 531–545. – Режим доступу: <http://www.jstor.org/stable/41050234>
24. Zakład Narodowy im. Ossolińskich (ZNiO): Dział Rękopisów – 14978/II. (Papiery naukowe Karola Maleszki). – S. 83.
25. **Zimorowic B.** Kozaczyzna / B. Zimorowic // Sielanki. – Przemysł, 1857. – S. 73–81.

Надійшла до редколегії 30.06.2017